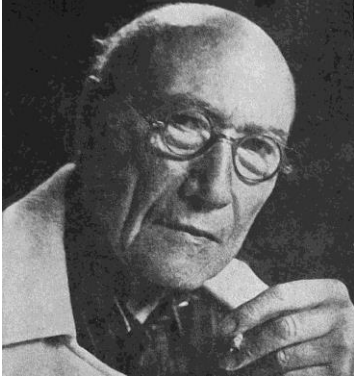

Janine Robrieux

André Gide, Trotskij och Sovjetunionen

Ur *Cahiers Léon Trotsky*, n° 25, mars 1986

André Gide (1869-1951), fransk författare, nobelpristagare i litteratur 1947.

Gide skrev romaner, teaterpjäser, reseskildringar och verkade flitigt som kulturkritiker

Ett drygt tiotal av hans böcker finns översatta till svenska, inklusive [Resa i Sovjet](#) (1936, sv. övers. 1948) som diskuteras nedan.

Bland hans övriga verk bör nämnas *Den omoraliske* (1902), *Vatikanens källare* (1914), *Pastoralsymfonien* (1919), *Falskmyntarna* (1925) och *Theseus* (1946)

Under större delen av sitt liv var André Gide i första hand en författare upptagen av de existentiella frågor som hans egen tillvaro och den litterära omgivningen påverkade honom till. Efter den ryska revolutionen bestämde han sig emellertid 1925-1926 att bekanta sig med Afrika. Två år senare skulle han lika oväntat som uppmärksammat stiga fram på den politiska scenen med boken *Voyage au Congo*, där han behandlade den koloniala exploateringen av befolkningen där. Efter att ha gett sig av på jakt efter exotism hade han återvänt med en anklagelseakt mot kolonialismen, vid 60 års ålder hade han debuterat som politiskt engagerad författare.

Några år senare, i ett läge då Stalin redan för egen del tillskansat sig makten i Moskva, skulle André Gide också attraheras av Sovjetunionen. Det var 1931, då den ultravänsteristiska fasen den nya regimen drivit igenom stod på sin höjdpunkt och då stalinismen stärktes på alla plan bakom revolutionära fraser i syfte att rättfärdiga tvångskollektiviseringen, den skyndsamma industrialiseringen och de nya privilegierna hos en byråkratisk klass på framväxt.

Det skulle inte ta fem år för idyllen att vara över. André Gide hade rest till Moskva som vänskapligt inställd. Till skillnad från många andra kända namn hade han först blivit djupt besviken och därefter skakad och hans ställningstagande på Stalins sida skulle inte överleva.

De konstateranden han gjort på plats stämde till stor del överens med den analys Trotskij gjort i *Den förrådade revolutionen*. Det insåg han också och han försummade inte att ge detta till känna. I samband med Moskvarättegångarna tvekade han inte, i motsats till några av de andra främsta franska författarna, att försvara ”den store fördömde” och de övriga offren.

Sommaren 1937 försvarade han till och med POUM.* Allt, inklusive hans tidigare engagemang mot kolonialismen, tydde på att han skulle närma sig Trotskij och dennes anhängare. Inte helt obefogat räknade också kretsen kring ledaren för vänsteroppositionen med detta. Av detta blev dock intet. Varför? Det är frågor som fortfarande inställer sig och vi ska här göra ett försök att besvara dem.

På sommaren 1932 började den litterära tidskriften *Nouvelle Revue Française* att publicera de delar av Gides *Journal* från 1931, där han tillkännagav sina sympatier för sovjetkommunismen. Det ledde till häpnadsväckande reaktioner. Exempelvis kunde inte François Mauriac begripa vad Gide var ute efter och heller inte hur detta gick att förena med hans tidigare verk. Gide upphörde inte att framhäva den

* POUM, Partido Obrero de Unificación Marxista (Arbetspartiet för marxistisk enhet) var ett spanskt, antistalinistiskt revolutionärt socialistiskt parti, som verkade under spanska inbördeskriget. Partiets mest kände ledare, Andreu Nin, mördades av stalinister sommaren 1937 – om detta se [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#). – Red

fascination Sovjetunionen utövade på honom. I en artikel i tidskriften den 21 februari 1932 medgav han att ”det ryska exemplet” föreföll honom ”beundransvärt” och att han ”av hela sitt hjärta önskade att det skulle lyckas, även om det givetvis inte gick att kopiera här på grund av alltför olika förutsättningar”. Detta förstärkte han med orden: ”Jag bekänner att det som pågår i Ryssland engagerar mig än mer ur moralisk synvinkel och jag tror att jag, trots min individualism, inte skulle ha några problem att anpassa mig till det sovjetiska tvångssystemet”.¹

När han i sin *Journal* 1933 kom in på frågan om karaktären av sitt engagemang konstaterade han att vad som fört honom till kommunismen ”inte var Marx, utan evangeliet”, ”evangeliet utan tvång eller förbud”, ”vad som gör mig lycklig är att öka andras lycka, jag behöver alla för att själv bli lycklig”.² Gide kunde vid den tiden ses sitta ordförande vid möten på *Vel d'Hiv* [idrottsarena i Paris], framträda på kongresser, underteckna namninsamlingar och protestupprop, ingå i delegationer. Efter domen mot Dimitrov i Leipzig inleddes en omfattande kampanj till förmån för Kominternrepresentanten, som efter att ha arresterats efter Riksdagshusbranden i Berlin i mars 1933 blivit frikänd vid rättegången men inte frigiven. Och då gick Gide, som redan deltagit på ett möte för Dimitrov i november 1933, med på att bege sig till Berlin tillsammans med André Malraux. Ombedd att ansluta sig till Föreningen av revolutionära författare och konstnärer (AEAR), en Stalintrogen sammanslutning, avböjde han, men tillade att på så sätt skulle hans läsare lyssna till honom så mycket mer. Med klarsyn skrev han i sin *Journal*³: ”Till temperament och sinnelag är jag alls ingen revolutionär [...]. Jag har sagt det förut: jag har ingen dragnig till politiken.” *Fascism* löd rubriken på André Gides öppningsanförande den 21 mars 1933, i Frimuraordens möteslokal på rue Cadet i Paris, på det möte AEAR anordnat och där han satt ordförande, trots att han inte velat bli medlem i organisationen. På podiet var han omgiven av André Malraux, Eugène Dabit, Jean Guehenno, professor Wallon och Paul Vaillant-Couturier. Ett annat exempel: den 23 oktober 1934 trängdes flera tusen i möteslokalen *La Mutualité* för att lyssna på rapporterna från den första kongressen av sovjetförfattare. Gide tog ordet. Han underströk att han var motståndare till den litterära doktrin som förespråkades i Sovjetunionens huvudstad, men sade sig vara övertygad om att litteraturen skulle kunna frigöra sig i Sovjetunionen.

Märkligt nog skulle han i sin *Journal*⁴ skriva: ”Omvändelsen till kommunism innebär, precis som den till katolicismen, ett avstående från fri granskning, en underkastelse inför en dogm, erkännande av en ortodoxi.” För att sedan tillägga att alla ortodoxier föreföll honom suspekta. Han såg, och detta fram till sin resa, emellertid kommunismen representerad av sovjetsamhället som en sorts naturstat befriad från allt tvång, alla förbud, all den konformism han stötts av i det kapitalistiska samhället. Hans engagemang var kort sagt inte av någon revolutionär karaktär, utan snarare revolt med dragnig åt en form av anarkism.

I sin *Journal* den 27 juli 1931 skrev han också: ”Jag skulle vilja ropa högt och ljudligt om min sympati för Ryssland; och att mitt rop skulle höras, bli av betydelse. Jag skulle vilja leva tillräckligt länge för att få skåda framgången för denna enorma ansträngning; dess förverkligande som jag av hela min själ vill arbeta för. Uppleva vad en stat utan religion kan innebära, ett samhälle utan familj. Religion och familj är framstegets värsta fiender.”

Vid denna tidpunkt framstod han således som inte särskilt mycket marxist. Han ansåg inte att revolutionen måste gå via avskaffandet av kapitalismen och än mindre genom ett gradvist undertryckande av varje klasskillnader. Ändå liknade han då den perfekta ”medresenären” till kommunismen. Så var ju fallet i den händelse, som utlöstes av ”affären Victor Serge”. I juni 1935,

¹ Maria van Rysselberghe, ”Les cahiers de la Petite Dame”, *Cahiers André Gide*, n° 5, Editions Gallimard, 1974, sid. 164. Maria van Rysselberghe skrev, i dagboksform, mycket levande, under rubriken: ”Cahiers de la Petite Dame”, om stämningarna i kretsen kring Gide på rue Vaneau i Paris. Nästan dagligen återgav hon författarens ståndpunkter och engagemang.

² André Gide, 6 juni 1933, *Journal (1889-1939)*, Bibliothèque de la Pléiade, Editions Gallimard, 1951, sid. 1176.

³ *Ibidem*, sid. 1174.

⁴ *Ibidem*, sid. 1175.

strax efter Internationella författarkongressen till kulturens försvar, vände sig Gide i ett brev till den sovjetiske ambassadören i Frankrike med begäran om klargöranden om orsakerna till förvisningen av Serge. Den 7 juni 1936 avreste Gide, inbjuden av regeringen i Moskva, för en tio veckor lång triumffärd i Sovjetunionen (mellan den 17 juni och 24 augusti 1936). Färden startade i Leningrad, där Gide sammanträffade med Louis Guilloux, Eugène Dabit, den nederländske kommunisten Jef Last och förläggaren Schiffrin. Den 20 juni höll han, på Röda torget, omgiven av Stalin, Molotov och andra dignitärer från regimen, griftetalet för Maxim Gorkij. Därefter började hans böcker utges i allt snabbare takt i Sovjet. Den 24 augusti 1936 var bilden en annan. Den första stora Moskva-rättegången avslutades med att bl a Zinovjev och Kamenev dömdes och avrättades, efter att ha anklagats för alla möjliga förbrytelser. Inom den franska vänstern var det bara ett fåtal, och utan någon större trovärdighet, som tog avstånd från de stalinistiska grymheterna. Trotskij var isolerad och André Gide, som plötsligt vände sig mot partiet, befann sig inte i den bästa av positioner.⁵

Vad hade nu inträffat? På denna avgörande punkt har författarens *Journal* eller *Les Cahiers de la Petite Dame** inte mycket att bidra med.⁶ Genom Elisabeth K Poretski, änka efter Ignace Reiss, känner vi emellertid till att i Moskva hade ”inbjudningen till Gide slutat i fiasko”, så till den grad att författaren till och med förvägrats äran att få träffa Stalin, något som tidigare inte hänt⁷. Även om det hela inte basunerades ut var skandalen ett faktum och eftersom det stalinistiska systemet var vad det var hade nu brytningsprocessen oundvikligt börjat rulla igång. Dessvärre vet vi inte mer om omständigheterna runt detta. Under alla omständigheter utkom André Gide i november 1936 med boken *Resa i Sovjet*. I den verkade det som om Ryssland var på rätt väg och att man höll på att få se framtiden födas.

Han talade om fabriker ur psykologisk synvinkel, hade där funnit känslan av mänsklighet. Ungdomen där var bedårande, osv. På Moskvas gator hade han upplevt en social utjämning: för honom förkroppsligade detta det klasslösa samhället. Efter att ha observerat en kö utanför ett varuhus konstaterade han tämligen naivt att ryssarna verkade finna ett nöje i att vänta. Vid ett besök på en kolchos kunde han ändå inte undgå att notera en fullständig brist på personlighet. Han upptäckte att modelleringen av tänkandet också ledde till uniformitet.

Han vände sig starkt mot att homosexuella kunde dömas till fem års deportation, med förlängning om inte exilen ledde till någon bättring.

Han konstaterade att det fanns fattiga i Sovjetunionen, att småborgerliga uppfattningar tenderade att växa, att man inte noterade något kritiskt sinnelag. Vad man krävde var foglighet, konformism. Han lade märke till att bilder av Stalin fanns överallt och att diktaturen handlade om en person. Han slog med bestämdhet fast att en författares värde berodde på förmågan att opponera sig, att det gällde att vara anti-konformist. Men han skyndade sig att tillägga att Sovjetunionens stöd till den spanska republiken visade vilka storartade insatser man var kapabel till. Kort sagt framgick att André Gide i grunden var kluven mellan sina högsta sympatier och sina bittraste konstateranden, att han tvekade. I *Resa i Sovjet* blandas lovprisanden, invändningar och kritik. Eftersom denna ytterst nyanserade bedömning kom från en ansedd författare och känd kommunistympatisör blev åtskilliga kommunister och ”medresenärer” förvirrade. Och ”partiet” skulle också komma med en mycket skarp kritik av boken och dess författare. Uppdraget att komma med en replik gick till Förbundet

⁵ Den 5 september 1936 skrev Gide i sin *Journal*: ”Vad ska man tro om de sexton åtalade som riktar anklagelser mot sig själva och hyllar den regim och den man som trycker ned vad de riskerat sina liv för?”, a.a., sid. 1254.

* *La Petite Dame* kallades författarinnan Maria Van Rysselberghe, som var Gides vän och förtrogna. Hennes anteckningar, *Les Cahiers de la Petite Dame*, har betytt mycket för kunskapen om Gides ställningstaganden och hon medverkade även till att ge ut flera volymer av Gides egna noteringar, Ö.a.

⁶ Gide skrev inget i sin *Journal* mellan den 17 maj och den 3 september 1936, datum för återkomsten från Sovjetunionen.

⁷ Elisabeth K Poretski, *Les Nôtres*, ”Dossier des Lettres Nouvelles”, Denoël, 1969, sid. 195. Reiss, vars riktiga namn var Ignacy S Poretski (1900-1937), var hög tjänsteman inom GPU och känd under namnet *Ludwig*. Åcklad av Moskva-rättegångarna bröt han med Stalin och tillkännagav öppet att han anslutit sig till Fjärde internationalen. Han blev nästan omedelbart därefter mördad av GPU. 1936 var Poretski speciellt väl skickad för att känna till turerna kring Gides resa.

Sovjetunionens vänner, som då befann sig i zenit: i ett möte på *Grange-aux-Belles* i Paris den 2 december 1936 leddes motattacken av Jean Luqat och partimedlemmen Fernand Grenier. Den förre var mer återhållsam och ansåg att ”bara en äkta arbetare” hade rätt att tala om ”förhållandena för en arbetare och dennes familj i Sovjetunionen”. Han citerade också den ”välgrundade” uppfattningen hos en annan ”författare”, en viss Wurmser, som inte var kommunist. I varje fall inte officiellt. Fernand Grenier för sin del kritiserade Gide för att bara se skuggor och ha tappat bort helhetsbilden och dessutom för att gjort sig skyldig till något ”monstruöst” genom att jämföra Sovjetunionen med Nazityskland. Med gillande citerade han en Parisarbetare som kvällen innan sagt: ”Kanske finns det berättigad kritik? Men Sovjetunionen är ju ändå Sovjetunionen, där det inte längre finns sådana som gör sig feta på vårt arbete. Och om inte Sovjet fanns skulle vi se framtiden som hopplös!” Redan här kunde man höra Sartres berömda uttalande från efterkrigstiden; ”man får inte beröva Billancourt hoppet” [Billancourt, den stora Renaultfabriken i utkanterna av Paris; vad Sartre menade var att om man kritiserade Sovjet för hårt skulle arbetarklassen tappa framtidstron, ö.a], en fras som intellektuellt förenar det irrationella med ouvrierism och säger mycket om stalinismens attraktionskraft. På mötet i *Grange-aux-Belles* avslutade Fernand Grenier med en rad av de programenliga sammankopplingarna: Gides bok ”hade varken tjänat folkets sak, fredens eller Sovjetunionens”.

I Moskva hade man bjudit in den tyske författaren Lion Feuchtwanger i hopp om att denne skulle skriva⁸ en bok i stånd att uttradera det katastrofala intryck som André Gide precis åstadkommit genom sin skildring av tillvaron i Sovjetunionen.⁹ Men under tiden hade terrorn ökat i Sovjetunionen. Den 23-30 januari 1937 ägde den andra av de stora rättegångarna rum i Moskva. Våren 1937 begick först Ordzjonikidze och därefter Gamarnik självmord. I juni kom nyheten om att en rad av de högsta ledarna inom Röda armén, bl a Tuchatjevskij och Jakir, ställts inför rätta och avrättats. Och därefter inleddes en blodig och omfattande utrensning, som skulle vara till slutet av 1938. Den tredje stora Moskvarättegången, som inleddes den 13 mars 1938, skulle utgöra höjdpunkten. Den ledde bl a till att Bucharin och Rykov avrättades. I Paris i februari avled Leon Sedov, Trotskijs son, under mystiska omständigheter. Moskvarättegångarna var något som bekymrade Gide. Det vittnar *Den lilla damen* om i sina anteckningar av den 15 juni 1937: ”De nya avrättningarna i Sovjetunionen, där terrorn börjar bli outhärdlig och antar formen av vansinne, upptar våra sinnen så till den grad att det är det enda vi talar om.” Nu beslutade Gide, som dessutom var sårad av kritiken från stalinisterna, att precisera sin uppfattning i en ny bok *Retouches à mon retour de l'U.R.S.S.*, (Korrigeringar av Resa i Sovjet*), utgiven 1937. Som Maria Van Rysselberghe noterar i sina anteckningar *Cahiers de la Petite Dame* från oktober 1937 ansåg Gide att hans ”första bok om Sovjetunionen varit känslomässig” och att hans andra varit ett verk av ”en irriterad man”. Denna gång rörde det sig kort och gott om en anklagelseakt. I Sovjetunionen, skrev han, var det fria tänkandet mer vanskapt, mer underdånigt, än någonstans i Hitlertyskland. Han konstaterade att man mot Zinovjev, Kamenev och Smirnov ställde personer som strax före varit deras kamrater: som Pjatakov och Radek. Var och en övervakar sig själv och övervakas. Angiveri ingick bland de medborgerliga dygderna. Han pekade åter på den oerhörda misär huvuddelen av arbetarna fick leva under för att vissa privilegierade skulle kunna tillskansa sig oerhörda fördelar. Han förkastade alla sorters privilegier, som han hoppades skulle bli ”avskaffade”, och avslutade med att säga om Sovjetunionen: ”Alla våra förhoppningar har svikits”. I detta avseende anslöt han sig till den kritik och de analyser Trotskij framfört i *Den förrådade revolutionen*, där denne hävdade att sovjetstaten antagit en ”byråkratisk och totalitär form” medan sovjetsamhället var uppdelat ”mellan en privilegierad minoritet med framtiden tryggad och en majoritet fick dra sig fram i misär”.

Efter *Retouches* tycktes Gide under en tid återvända till sin opolitiska hållning. Från juni 1937 handlar hans *Journal* om frågor av rent språklig eller litterär karaktär. Men politiken skulle snabbt

⁸ Feuchtwanger gjorde vad Stalin förväntade sig genom att skriva *Moskau 1937*. Han gjorde detta så mycket mer beredvilligt då han aldrig haft minsta sympatier för revolutionen och heller inte såg någon anledning att hysa sådana för de avrättade ledarna.

⁹ Elisabeth K Poretski, *a.a.*, sid. 194-195.

* Ingår i den svenska översättningen av *Resa i Sovjet* – Red

kalla på honom igen, inte på grund av händelserna i Sovjetunionen, där skräckens år pågick, utan på grund av Spanien, som, olyckligtvis, inte saknade samband med de förra. I slutet av augusti 1937 fick han ett brev från Barcelona, där han blev informerad om de metoder som användes mot de medlemmar av POUM som blivit arresterade. Detta parti, som bestod av arbetare som var motståndare till stalinismen och aktiva i kampen mot Franco, men förtalade och omtalade som ”trotskister”, i sin tur likställda med ”fascister” av stalinisterna, hade i själva verket upplöst i juni efter oroligheterna i Barcelona. Efter att ha höjt sin röst en första gång i maj skulle Gide engagera sig ytterligare i kampanjen till förmån för POUM. I slutet av oktober undertecknade han ett telegram till den spanska republikanska regeringen med krav på garantier om rättvisa för de politiskt anklagade.

Vidare hade han, helt logiskt, efter den första Moskvarättegången personligen vänt sig till premiärministern Léon Blum, en ungdomsvän, för att Trotskij skulle få hjälp. I ett brev, sannolikt från december 1936, till premiärministern bad han denne – som han kunde säga ”du” till – att ingripa till förmån för ”den store fördömde”, som Mexiko erbjudit sin gästfrihet åt. ”Men att ta sig till Mexiko var inte någon enkel historia”. Nu undrade Gide om inte hans vän kunde se till att den franska regeringen kunde garantera Trotskijs säkerhet under övergången från ett fartyg till ett annat. Trotskij hade i själva verket fått politisk asyl i Frankrike från sommaren 1933 till våren 1935, en tid då han råkat ut för oräkneliga trakasserier iscensatta av kommunistpartiet eller av ytterst reaktionära grupper. Han hade blivit utsatt för ett försök till utvisning efter premiärminister Pierre Laval's återkomst från Moskva i maj 1935, där han med Stalin slutit det omtalade avtalet om att Frankrike ”skulle upprusta i nivå till vad det nationella försvaret krävde”. Norge, där socialdemokraterna just vunnit valet, hade sedan gett Trotskij uppehållstillstånd. För en kortare tid. De rysk-stalinistiska påtryckningarna hade rullat på för fullt. På ”Planeten utan visum” för Lenins medarbetare återstod nu bara Mexiko. Under tiden, mer exakt i augusti 1936, hade den första Moskvarättegången inletts med Zinovjev och Kamenev bland de 16 åtalade, som anklagades för att på Trotskijs order ha försökt mörda Stalin.

André Gides framstöt hos Léon Blum är förståelig. Han hade återvänt från Sovjetunionen med de sinnesstämningar, som han skulle ge uttryck för i *Resa i Sovjet* och *Retouches*. Gide kunde inte vara okänslig för hur det skulle gå för en av de stora regissörerna bakom Oktoberrevolutionen och som nu var dömd att irra runt förföljd av den allsmäktige tyrannen. Men han skulle gå längre än så. I ett läge då huvuddelen av de franska vänsterintellektuella band hyllningskransar åt ”Alla folks lille far” och högljutt hyllade hans ”rättvisa” gav Gide också, utöver sin solidaritet med offret för en orättvisa, uttryck för sin sympati med den intellektuellt och moraliskt okuvlige revolutionären.

I ett brev till Jean Guéhenno den 17 februari 1937, efter den andra Moskvarättegången, skrev Gide¹⁰:

”Jag hävdar att man inte behöver bli trotskist bara för att man tar avstånd från Stalin. Jag anser (det är nödvändigt att trycka på detta) att det är ytterst farligt att idag knyta samman Revolutionen med Sovjetunionen, som, jag upprepar det, utgör ett hot mot den. Det är på grund av att Trotskij fördömt detta svek som han behandlas som samhällsfiende (trots att det bara handlar om Stalins svek) och därigenom jämförs med en fascist, något som verkligen är för enkelt. Han är mycket mer fiende till fascismen än vad Stalin är och det är i sin egenskap av revolutionär och antifascist som han fördömer den senares svek. Men hur ska man kunna få blinda människor att förstå något sådant!”

I Mexiko var kretsen kring Trotskij då i full färd med att förbereda den offentliga moträttegång, vars syfte var att bevisa den gamle revolutionärens totala oskuld. Naturligtvis ville man då mobilisera alla som var redo att ställa upp för sanningen. Man var därför helt på det klara med den store författarens reaktioner. Vad rättvisan beträffade visste man redan att man kunde räkna med honom. Men man kände också till att han uttalat att han delade analysen i *Den förrådade revolutionen*. Nu väntade sig Trotskij och hans omgivning mycket av Gide. Den gamle ledaren för Oktoberrevolutionen tog i ett brev till Rosmer upp möjligheten att André Gide skulle komma på besök i Mexiko. Han skrev följande:

¹⁰ André Gide, *Litterature engagée*, Gallimard, 1950, sid. 155-156.

”Jag är säker på att han nu skulle bli lika väl mottagen i New York som här, för Moskvarättegångarna har lett till att en stor förändring är på gång i synsätt och idéer bland intellektuella och arbetare. Världen törstar efter en ärlig och oberoende stämma. Jag behöver inte tala om för er att vad mig beträffar skulle jag vara ytterst glad över att få träffa denne storartade man och författare.”¹¹

Men, i nästan sista ögonblicket förefaller det, Gide tycks ha ändrat åsikt. Bland trotskisterna noterade man detta utan att ändå se det som alltför oroväckande. Fast i ett brev till Trotskijs sekreterare Jean van Heijenoort skulle Pierre Naville utropa följande om Gides planerade resa:

”Den här typen vill inte åka för närvarande, av hälsoskäl. Han säger sig vara ganska dålig och vill kort och gott vistas några veckor ... i Dakar. Men han säger att han inte övergett tanken på att fara till Mexiko.”¹²

Naville gjorde emellertid ingen hemlighet av att Gide enligt hans uppfattning såg det hela med ögonen hos en som läst Dostojevskij och att han var emot att agera. ”Under andra rättegången försökte jag få honom att göra uttalanden i tidningarna, i radio. Det hade varit fullt möjligt för honom, men han gjorde inget och hänvisade till att det inte stod i hans makt. Det är baksidan av detta slags ärlighet”, skrev Naville också.

Det hade således uppstått ett problem Gide, men i Navilles ögon hade passiviteten en helt och hållet psykologisk och försvarbar förklaring. Och en viktig orsak till belåtenhet fanns ju. Naville framhöll att ”Gide skrivit en ny bok om Sovjetunionen som svar på anklagelserna”:

”Vad jag förstått är den lika nyanserad som den första. Men där finns också tidigare icke publicerade iakttagelser från resan som gör det hela mer spännande (GPU:s agerande, Bucharins öde, osv.)”

Men efter Navilles brev fortsatte Gide att komma med olika bud. I Mexiko undrade Trotskij hur man skulle göra med denne store författare som höll sig undan, trots att allt han sagt gjorde att han borde ansluta sig till den stora striden för normal rättvisa i moträttegången. Trotskijs sekreterare har vittnat om de frågor den store revolutionären ställde sig och den osäkerhet han kände. I boken *Sept ans après de Léon Trotsky* skriver Jean van Heijenoort:

”Under 1937 hade Naville flera gånger skrivit till oss från Paris, att André Gide hade för avsikt att bege sig till Mexiko; men varje gång sköts det hela på. I november verkade Gides planer bli mer konkreta. Trotskij försökte övervinna hans tveksamhet. Ett tag funderade han på att skriva till honom och berätta om allt Mexiko skulle kunna ge honom, men slutligen avstod han eftersom han trodde att Gide skulle kunna uppfatta ett sådant brev som ett försök till att kontrollera honom. I stället valde han ett mindre direkt sätt och skrev ett brev som började med Värderade mästare, där allt som kunde motivera Gide att komma räknades upp. Tanken var att brevet skulle undertecknas av flera mexikanska konstnärer och författare, bl a Diego Rivera.”

Som vi sett hade fallet Gide i slutet av 1937 blivit en tämligen förbryllande historia också för Trotskij själv. I det läget började Naville att tappa tålamodet i Paris. I början av 1938, den 10 januari, skrev han till Trotskijs sekreterare:

”Ofta ägnar Leo Davidovitj artiklar, brev eller kommentarer åt folk långt ner på ranglistan. Men för Gide, ingenting.”¹³

Och sedan utvecklade han sin kritik:

”Som jag ser det var det ett psykologiskt misstag, för när allt kommer omkring är den här mannen mycket lyhörd för Den gamles reaktioner, han har lusläst *Den förrådada revolutionen*, uttryckt sig synnerligen lovordande om den och var nästan besvärad över att se sin egen andra broschyr utges efteråt. Om han två gånger tvekat precis före avresan till Mexiko beror det på att han var orolig över att träffa L D utan att i förväg veta hur denne skulle reagera. Han har förstås en lite vidlyftig uppfattning om L D medan han själv är ytterst återhållsam.”

¹¹ Trotskij till Rosmer, 12 mars 1937, Houghton Library.

¹² Pierre Naville till van Heijenoort, 22 mars 1937, Houghton Library.

¹³ Naville till van Heijenoort, 10 januari 1938, Houghton Library.

Hade Naville rätt? Skulle, utifrån den psykologiska inriktning han förespråkade, ett brev från Trotskij ha fått Gide att ändra sig? Ur rent historisk synvinkel finns inget som berättigar något som helst svar. För övrigt kunde inte Jean van Heijenoort erinra sig om det brev Trotskij talade om och som skulle undertecknas av mexikanska konstnärer och författare någonsin blev avsänt.

Under alla omständigheter fick Trotskij snart veta att ”Gide plötsligt ändrat planerna och rest till Afrika”. Författaren hade definitivt fjärrmat sig från Trotskij.

Den 21 augusti 1940 blev Trotskij mördad. När Gide, som befann sig i sällskap med författaren Roger Martin du Gard, nåddes av nyheten inskränkte han sig till att säga att ”ödet var säkert skyldigt honom ett sådant slut”.¹⁴ Gide, som 1937 en tid funderat på att ansluta sig till mannen av Oktoberrevolutionen, uppvisade inga känslor över det grymma slutet för den revolution, som gjort så starkt intryck på honom. Varför talade han aldrig mer om Trotskij, eller ens om politik? Hur ska man förklara en liknande känslotorka och detta sätt att göra slut? Gide hade engagerat sig med glöden hos den nyfrälste. Sannolikt måste man inse att detta något orättvisa och förbryllande avståndstagande kan förstås, om än inte förklaras, genom en analys av vad vi känner till beträffande Gides politiska utveckling i allmänhet. Gides politiska engagemang kom synnerligen sent: han var 60 när han för första gången tog ställning politiskt och mellan 65 och 70 när det gällde den sovjetiska frågan. Han hade, det var vi konstaterat, obestriddligen hela glöden hos den nyfrälste, men fanns där inte också något som man inte vanligen hittar bland unga människor, en kraftig dos skepticism.

En skepticism så stark och i sådan motsättning till hans engagemang att det lede till problem, en skepticism som utvecklades till dubbla budskap, och en skepticism som måste hänföras till de djupare delarna av Gides personlighet. För det finns minst två former av skepticism: den ena är den godartade och rationella, den andra mer tveksam och kan tillskrivas en viss individualism. Den tjänar då framför allt till att rättfärdiga avståndstagande och passivitet. Gränsen mellan de båda kan vara svår att urskilja. Och vi har inte tillräckligt med underlag för att utifrån denna utgångspunkt fastslå någon sanning beträffande André Gides beslut att dra sig undan. I bästa fall kan man tänka sig att han också påverkades av den anti-trotskism som stalinisterna drev fram överallt på 1930-talet. Att något som berodde på stalinismens påverkan på honom och nu väckts till liv är fullt möjligt. Men skulle någon så klarsynt, vilket ju framgår av hans *Journal*, kunna ge efter för den sortens reflexer, i synnerhet efter Moskvarättegångarna? I stället får man söka förklaringen till detta fjärrande från författarens sida i ett dominerande ego. För Trotskij hade för sin del uppenbarligen inte gjort något som skulle ha kunnat utlösa Gides brytningsprocess. Tvärtom hade revolutionären gjort i det närmaste allt som stod i hans makt för att vidmakthålla och förbättra den goda inledande kontakten. Så när som på det brev som Naville ville få honom att skriva.

Men också detta brev reste vissa frågor. I grunden var Trotskijs enda misstag att inte kunna skilja den altruistiske revolutionären helt inriktad på försvar av de ideal han stod för från den intellektuelle individualisten, en handlingens man från ett speciellt slags författare helt fokuserad på de problem som angår denne.

Man skulle till och med kunna säga att det för Gide aldrig var fråga om något verkligt engagemang och det finns skäl att tro att den titel, *De la littérature engagée*, som Gide 1950 gav en artikel-samling (anföranden, artiklar, brev) från den tid han haft socialistiska sympatier stod i motsättning till hans egen grundläggande sinnesstämning, där han aldrig kunde gå med på att betrakta sig som underkastad några valmöjligheter eller sina handlingar: i hans ögon skulle detta ha inneburit att ta avstånd från ett helt liv och hela sitt tidigare verk. Det hade varit otänkbart. Från denna utgångspunkt, och i efterhand, framstår Gide som en författare som aldrig varaktigt kunde ägna sig åt kollektiva frågor och därmed åt politiken. Författaren, per definition en utanförstående, kunde inte sent i livet, trots det chocktillstånd Moskvarättegångarna försatt honom i och Trotskijs inflytande, inte förvandlas till någon varaktigt engagerad författare.

Översättning: *Björn Erik Rosin*

¹⁴ Maria van Rysselberghe, augusti 1940, ”Les cahiers de la Petite Dame”, *Cahiers André Gide*.